

Friedrich Engels

[F. Engels Makaleleri](#)

Friedrich Engels'in yaşamı, Engels'in ölüm yıldönümü nedeniyle Hikmet Kıvılcımlı'nın 1935'lerde yayımladığı "Marks-Engels Hayatları" adlı eserinden alıntılardan sunulmuştur. Yazılar Halkın Kurtuluş Yolu Gazetesi'nin 21-26. sayılarından alınmıştır.

FRIEDRICH ENGELS'İN YETİŐMESİ

Engels, 28 Ekim 1820'de, Marks'tan iki yıl sonra, fakat gene Ren ırmağının suladığı Barmen şehrinde dünyaya geldi. Bu ırmak, iki şehir gibi, iki adamın da, daha doğarlarken alınyazılarını birleştiriyor gibiydi.

Aile:

Engels'in babası, Ermen ismindeki dostuyla birlikte, Barmen ve Mançester'de iki fabrika açmış zengin kapitalistlerdendir. Ailesi, bir rivayete göre, Almanya'ya iltica etmiş Hügno'lardan Anj isimli bir Fransızın neslidir. (Hügno, Almanca "Eidgenosse: Yeminli yoldaşlar" sözünden gelme ve Kalvinist mezhebi taraftarlarına verilmiş bir isimdir.) Fakat Engels'in ana babası, bu rivayeti kesinlikle reddederek, kendilerinin soyca sırf Alman ecdatlı olduklarını ispata uğraşırlar. Muhakkak ki, Engels'ler ailesi on altınca yüzyıla kadar çıkar. Hatta bizim Engels, elinde zeytin dalı tutan bir melekle süslü bir arma altında dünyaya gelmiştir. Zeytin dalı ve melek resmi barış işareti olduğuna göre, Engels ailesi besbelli zorba derebeylerden değil. Anlaşılan ismin Engels (anj yani melek) oluşu da bundan. Belki de bu asil aile Ren tacirleri arasında burjuvalaştıkça melekleşmiş, yahut tanınmış bir mevki sahibi oldukça aristokratlaşmıştı. Her ne ise. On yedinci yüzyıldan itibaren görüyoruz ki, Engels ailesi, gayet zengin, gayet kozmopolit eğilimli eski şayak fabrikatörleri sırasındadır.

Çevre:

Marks ailesinin tersine, Engels'in babası koyu mutaassıp bir Protestan dervişi idi. Para

işlerinden boş kalan her anını zikrû takva (koyu dindarlık işleri) ile geçiriyordu: tıpkı, ticaret ve sömürüyle para yağmak gibi bir “Hidayet’i Rabbanîye” (Hak yoluna erişme) ilhamını insanlarda İncil’i Şerif imanı kadar kökleştiren eski Kalvinistler gibi... Tabîî ufak Engels bu tesirden ilkin kurtulamazdı.

Yalnız, köy muhitinde büyüyen Marks’ın gene tersine olarak, Engels’in sanayici bir bölgede oturması imdadına yetişti. Essen gibi bir maden sanayii merkezine yakın olan Barmen, Kuzey Ren’in pamuklu endüstri merkeziydi. Sanayi ve ticaret hayatı her zaman daha hareketli ve değişkendir. Bu yüzden Engels, daha az klâsik terbiye yollarından geçerek, daha çabuk hayata atıldı, gürültülere karıştı, hatta daha erken komünist oldu.

İlk tahsil:

Engels ilk tahsiline Barmen’de başladı. Elberfeld Real okulunda tahsilini bitirdi. Bu okul da Marks’ınki ile zıt idi: Realschool, hayat mektebi demektir. Filozof ve profesörden ziyade, hayat adamı yetiştiriyordu. Engels orada, ekonomi, ekonomi tarihi, etnoloji gibi yeni bilimlerle tabiat bilimlerini öğrendi.

Engels bir ara üniversiteye girmeyi düşündü. Fakat aile işlerinin icaplarını da atamazdı. Klâsik eğitimden hoşlanmayan Engels ile, onu çekirdekten yetiştirme bezirgân görmek isteyen babası, ilk ve son defa olarak bir noktada birleştiler: 17 yaşına basan Engels, Almanya’nın en ticarî merkezlerinden biri olan Brem’e yollandı. Orada üç yıl tüccar yamaklığı yapacaktı.

Hayat:

Engels dindar geldiği Brem’de, zamanın devrimci yazarlarından kendi memleketlisi Heinrich Heine ile Bern’in tesirine kapıldı. Böylece softa babanın oğlu çarçabuk zındıklaşmıştı.

19 yaşına gelen Engels, artık silâha sarılır gibi kaleme sarılmış, serbest düşünceli Alman demokratlarından. İlk işi kendi kendini inkâr etmek veya ricat yolunu kesmek oldu. Yani içinden çıktığı muhitte kendi arasındaki köprüyü havaya uçurdu: Oswald takma imzasıyla çıkan yazıları çocukluk muhitini acı acı kırbaçlıyordu. Sonra Wupperthal mektupları gelir. (Wupper, Barmen ile Elberfeld arasındaki vadinin adıdır.) Bu yazılar, bütün o semtleri ve tanınmış kişilerini gayet iyi anlatmaları bakımından dikkati çekti.

Yıl 1841. 20’sine adım atan Engels, kaleme sarıldığından daha bir ateşlilikle silâha sarıldı. Zengin bir fabrikacının oğlu sıfatıyla Berlin muhafız topçusuna gönüllü yazıldı. (Sonradan, Sedan Harbi’nin neticesini önceden haber vermekle, “General” lâkabını hak etmesi böyle başlar.)

ENGELS’İN ÖZELLİKLERİNDEN

Bünye:

26 yaşındaki “Engels, iriyarı, dümdüz, bir İngiliz gibi kibar ve ciddî tavırlı...” idi. (Anyenkof’tan) Fakat, “zaten Engels de, Marks ailesindendi. Marks’ın kızları ona ikinci baba derlerdi.” (Lafargue) Onun için, 1890’da, Marks’ın kızı Eleanor’u dinleyelim:

“Engels 70 yaşındadır. Lâkin hiç göstermez. Daha vücudu da ruhu kadar gençtir. Altı kademlik boybosunu o kadar canlılıkla muhafaza eder ki, bu derece yaşlı olduğu akla gelmez. Kırışmaya başlayan koca sakalı yüzünün iki yanından taşar. Siyah saçlarına bir tek ak bile düşmemiştir. Yahut hiç olmazsa bir ak tel, ancak dikkatli bir araştırma ile bulunur... Tanıdığım erlerin o en gencidir. Ve hatırladığıma göre bu son 20 yıl içinde de ihtiyarlamadı.” “1869’da olduğu gibi 88’de de o, bulunduğu çevrelerin ruhu mesabesinde [değerinde, hükmünde] idi.” “Transatlantiklerle yolculuğumuz esnasında hava nasıl olursa olsun, güvertede bir gezinti yapmaya yahut bir bardak şarap içmeye her zaman hazırды.”

Mizaç: Bir arşivci: “Engels kuru ve soğuk bir adam izlenimini verirdi” der. Oysa, Eleanor anlatır: “Engels ailesi gözünde “gaddar küçük yaramaz” idi. “Küçük yaramaz”ın “büyük adam” olduğunu ailesi belki şimdi bile anlamamıştır.” “Mizacındaki neşeyi annesinden tevarüs etmiştir [kalıtımsal olarak almıştır].” “Babamın olduğu kadar, Engels’in karakterinin bir noktasında da biraz durmak isterim: Babamı daima cynique [kinik] ve müstehzi [alaycı], dostlarının olduğu kadar düşmanlarının da başına yıldırımlarını yağdırmaya hazır bir Jüpiter (Allahlar babası) gibi tasvir ederler. Halbuki onun içe işleyen, tatlı, neşe ve şefkatle dolu güzel ela gözlerini bir defacık olsun gören, onun başkalarına da geçen gülüşünü bir defacık olsun işiten, bilir ki, müstehzi ve soğuk Jüpiter hülyalarla dolu bir varlıktır. Engels de hep müstebit bir diktatör, keskin bir tenkidci gibi tasvir edilir. O katiyen böyle değildir.” “Onun affedemeyeceği bir tek şey vardı, o da sahtekârlıktı.” “Vazife ve parti disiplinine herkesten fazla bağlı bulunan Engels, hiçbir vakit aşırı derecede ham sofu (püriten) değildi. Onun kadar insanları anlamaya, küçük zaaflarımızı bağışlamaya kimse yatkın olamaz.”

Alçakgönüllülük: Marks, Tenkid’inin [Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı’nın] önsözünde Engels’in “Umriss: Deneme”sini “dâhiyane” bulur. Ve Kapital’in en önemli noktalarında hep bu yazıyı anar. Gene Kapital’inde, Engels’in “İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu” kitabını “bewunderungswürdig: hayran edici” sayar. Bunlar Tarihiçil Maddeciliğin ilk yazılarıdır.

Ona rağmen, Engels, Marksizm için hep: “Kendime ancak ufak bir kısmını atfedebileceğim bu eser” der. “Almanya’da Köylü Savaşı” kitabının önsözünde: “Tarihin biricik maddeci görüşü olan bu görüş, bana değil, Marks’a aittir”, kanısını bir daha açıklar. Marks öldükten sonra, Manifesto’ya yazdığı 1883 tarihli Önsöz’de tekrarlar: “Bu temelli fikir Marks’ın münhasır ve mutlak malıdır”. 1885’te Antidühring’inde unutmaz: “Bu kitapta işlenen görüş,

en büyük kısmı bakımından Marks tarafından ve ancak pek ufak bir kısmında benim tarafımdan konulup geliştirilmiştir.” Nihayet 1888’de çıkan Ludwig Feuerbach ile duyana duymayana son defa olarak bildirir: “Temel ve güdücü fikirlerin çoğu... Marks’ın emeğinin ürünüdür... Benim getirmiş olduğum şeyi, Marks bensiz de pekâlâ başarabilirdi. Fakat, Marks’ın yaptığını ben asla yapamazdım. Marks hepimizi geçiyor, hepimizden fazla uzağı, daha geniş ve daha süratle görüyordu. Marks bir deha (génie) idi; bizlerse, olsa olsa birer istidat [yetenek] (talent) idik... Onun içindir ki teori haklı olarak Marks’ın ismini taşıyor.”

Böylece, Engels, daima Marks’ı kendisinden üstün gördü ve üstün gördüğü için ona daima omuz verdi. Eleanor der ki:

“Engels’in diğer bir özelliği ve belki en önemli karakteristik noktası feragatidir. Marks’ın yaşadığı sırada şöyle demek âdeti idi: “Ben ikinci kemanım. Oldukça müzikçiliği becerebildiğimi de sanıyorum. Fakat, orkestramızda Marks gibi bir birinci keman bulunduğundan son derece memnunum.” Bugün (Marks ölmüştür) orkestrayı idare eden Engels’tir. Ve O, kendi deyimiyle “ikinci keman” olduğu zaman nasıl idiye, gene öyle sade ve alçakgönüllüdür.

Bu hususta Ustalarımızdan ne kadar çok ders almaya muhtacız!..

İşbirliği:

Marks’la Engels’in fikirleri gibi eserleri de çok defa birbirlerine kaynaşır. Birçok yazılarda Marks’ın cümlesi nerede biter, Engels’inki nerede başlar, bilinemez. Bazen Marks yazar, Engels de imzalar: Manifesto’da olduğu gibi. Bazen Engels yazar, makale Marks’ın imzasıyla çıkar: N. Y. Tribune’de çıkan “Almanya’da Devrim ve Karşıdevrim” yazılarının Marks’a atfedilmesi gibi. Bununla beraber, gerçekte eser gene, ne yalnız Marks’ın, ne yalnız Engels’indir. Manifest’i Marks kaleme almıştır, ama Engels’in ondan önce yazdığı “Vâzifenâme”si ile “Komünizmin Prensipleri” isimli eserler Manifesto’ya önyak olmuştur. Gene Tribune’de 1852 Ağustosuna kadar Marks bir şey yazmamıştı, fakat yazılacak şeyler hakkında Engels’e birçok malzeme ve notlar göndermişti. Elhasıl, Marks tarafından yazılan Kapital’in ikinci ve üçüncü ciltleri, Engels tarafından matbaaya verilmiş olmaktan çok, kaleme alınmış gibidir.

Marks, Engels’siz yapamazdı. Örneğin, Ditzgen’in bir kalem denemesi hakkında diyor ki:

“El yazısını okur okumaz cevap veremedim. Zira, Engels’in bu hususta ne diyeceğini öğrenmeği bekliyorum.” (Kugelmann’a, 5.12.1868)

Marks, Kapital’in ilk Önsöz’ünde:

“Hiç pâye vermediğim sözde kamuoyuna gelince” der. Buna karşılık ise: “Engels onun için bütün bir kamuoyu idi. Onu ikna etmek, fikirlerinden yana kazanmak için Marks hiçbir şeyi

ardına komazdı.” (Lafargue) ‘

Marks’a, Engels’ten ödünç almak teklifini yapan Kugelman şu çetin cevabı almıştı: “Onun nezdinde benim lehime bir üçüncü kimsenin hiçbir vesile ile müdahalede bulunmasını istemem.” (Kugelman’a, 25.10.1868)

Arkadaş Sevgisi:

Engels ezeli âşıktı. Fakat o, denilebilir ki tarihin en temiz “çoban aşkı”nı ülkü kardeşliğinde seviştikleri Marks’la yaşamıştı. Engels: “Şu Fransız matmazelleri olmasa hayat yaşanmaya değmezdi” derken bile hep, Marks’ı Paris’te şöyle bir karşılıklı kadeh tokuşturmağa kandırmak amacını güderdi. Marks, Engels’i “arkadaş”lara tanıtırken, en sevdiği bebeğini etrafındakilere gösteren bir çocuk gibi heyecanlanırdı. Lafargue der ki: Marks “Engels’i bana göstermek için tâ Manchester’e kadar benimle beraber gitmişti.”

Eleanor yazar: Engels Manchester’de iken, “iki dost hemen her gün mektuplaşıyorlardı, Mavro’nun -babamı evde böyle anardık- Engels’ten gelen mektupları okurken, yazan adam önünde imiş gibi, açık açık: “Canım, bu böyle değil!”, yahut “Hakkın var!” vb... deyişini hatırlarım. Fakat hiç gözümün önünden gitmeyen şey, Mavro’nun o mektupları okurkenki gülüşüdür. O kadar kuvvetli gülerdi ki, gözyaşları yüzünden aşağı akardı.”

“Engels Manchester’i terk etmek üzere olduğunu bildirdiği vakit, bu haber, Marks ailesi için gerçek bir bayram olmuştu. Uzun süre geleceğinden bahsedildi, duruldu. Geleceği gün Marks sabırsızlıktan çalışamaz hale gelmişti. Buluştukları vakit, iki dost bütün gece oturarak, tütün ve içki içmekle, son görüşmelerinden beri geçen bütün olayları birbirlerine anlatmakla sabahı buldular.” (Lafargue).

“Bundan sonraki on yıl içinde Engels, her gün babamın yanına gelirdi.” “Birçok kimselerin havsalasına sığmayacak kadar geniş ve çeşitli konular üzerinde tartışıyorlardı. Çok defa da, birbirlerinin yanında hiç konuşmadan yürürler, yahut her biri o sırada kendini en çok uğraştıran meseleden bahseder. Nihayet, son yarım saat içinde her birinin başka başka konular üzerinde konuştuklarını fark ederek, kahkahalarla gülerlerdi.” (Eleanor Marks)

Fedakârlık:

Engels yalnız Berlin topçu alayında değil, bütün hayatında “gönüllü” oldu. Manchester’deki hayatı, tamam 20 yıl süren böyle bir gönüllü kalebentlikti: 1848 devrimleri bozulup da irtica yılları başladığı zaman, hiç olmazsa Marks’ı, mücadele ve araştırmalarında yaşatmak gerekti. Ve o zaman Engels, kendi bilimadamı ve devrimci sıfatını, Manchester’deki fabrikanın kalem efendiliği içinde hapsetti. Bir taraftan Marks’la fikir alanındaki işbirliğine devam etti; diğer taraftan kâtiplik ve gazetecilikle beş on para kazanıp kendisini ve Marks’ı geçindirmeye çalıştı.

Manchester Guardian'a göre, Engels 1850'den 83'e kadar Marks'a: 4 bin sterling (150 bin lira kadar) gönderdi. 1869'da, her yıl 350 sterling gelire karşılık hissesini Ermen-Engels şirketine sattı. Böylece şirkete, Marks'ın ve kendisinin hayatını temin şartını kabul ettirmiş oluyordu.

Engels ayarında orijinal bir bilim ve kavga adamı düşünölsün. Bir de onun ihtiras derecesinde benimsediği mücadele ölküsü uğruna, ölkü mücadelesinden velev kısmen ve geçici olarak çekilmeye katlandığı göz önüne getirilsin. Bu, ancak her aşkın üstünde olan hakikî ölkü yoldaşlığı ile izah olunabilir. Onun için: "Bu durumdan şikâyet eden asla Engels olmadı! Bilâkis O, vazifesine neşe ve sükûnla devam ediyordu. Hidematı şakkası (ağır kürek cezası) sona erdiğinde onunla beraberdim. Bütün şikâyetsizliğine rağmen, bu acı yılların ona neye mal olduğunu o zaman anladım. Bir sabah, sonuncu defa olarak yazıhanesine gitmek üzere ayakkabılarını giyerken: "Artık bu sonuncudur!" diye sevinçle ve zaferle haykırdığını hiç unutmayacağım. Birkaç saat sonra, onu beklemek için sokak kapısının önüne oturmuştuk. Evinin karşısındaki tarlacıktan doğru gelişini gördük. Bastonunu havada sallıyor ve taşkın bir neşe ile şarkı söylüyordu. O akşam şampanya ile bayram ettik. Hepimiz sevinç içinde idik. Şimdi bunları hatırladıkça gözlerim yaşıyor." (Eleanor Marks)

Bilim ve Pratik:

"Marks Engels'le iftihar ediyordu. Dostunun bütün manevî ve zihnî meziyetlerini ballandıra ballandıra anlatmakla bitiremiyordu. Engels'in olağanüstü bilgi zenginliği, Marks'ı coşturuyordu." (Lafargue)

"Engels'in bilgileri olağanüstü çeşitli idi. O, hemen hiçbir şeyin yabancıısı değildi. Tabiat tarihi, kimya, botanik, fizik, filoloji (1870'de Figaro gazetesi 20 dilden anladığını yazıyordu), ekonomi politik ve daha ne diyeyim, tâ Askercil Taktik'e bile vakıftı" (Eleanor Marks)

Marks'la Engels'in birbirini tamamlamaları, çeşitli bilgi alanlarında işbölümü yapmalarıyla mükemmelleşmiştir. Örneğin, 1853'te "korkunç" Şark meselesi için Marks, Engels'e başvurdu. 1855'te, Avrupa orduları hakkında aylık Amerikan dergilerinden Putnam's Review'e yazmak için, Marks Engels'e bildiriyordu:

"Eđer vaktin makale yazmaya müsait değilse, bana malzeme göndermen lâzım, ben yazarım. Ama, o takdirde, konu hakkındaki cahilliğim belli olduğuna göre, netice ister istemez acıklı olacaktır." (Mektupları)

Marks'la Engels'in mektuplarında çok kere şu özellik göze çarpar: Marks daima derin teorinin hamurunu yoğururken, Engels ona hep pratiğin mayasını katar. Örneğin, bir sosyalist bibliyoteği açmak düşünöldüğü vakit, Engels fikirlerini şöyle anlatır:

“(...) Burada teorik yararı PRATİK ETKENLİĞE (Majiskülleyen, HK) feda etmek gerekeceğini sanıyorum.” “Her ne olursa olsun Almanlar üzerinde PRATİK VE KESİN BİR TESİR (Majiskülleyen, HK) yapacak ve bizden önce başkalarının söylediklerini tekrarlamaktan bizi koruyacak eserleri almak mutlaka gereklidir gibi geliyor bana.” (Marks’a mektup, (*) Majiskülleyen, HK. 17.3.1845)

Marksizm, onun için (Pratik+Teori)nin en yüksek sentezi oldu. Kuru teori bazen Engels’i ciddi çileden çıkarırdı:

“Zaten bu teorik geniş getirmeler her gün biraz daha fazla canımı sıkıyor. Ve hâlâ “insan” hakkında kaydetmeye mecbur kalınan her söz, ilâhiyata, soyutluğa veya kaba maddeciliğe, karşı yazılması gereken her satır beni çıldırtıyor. Bununla beraber biz, yalnız kalemimizi kullanmaktan öteye geçmediğimiz sürece (ve fikirlerimizi doğrudan doğruya ellerimizle veya gereğinde yumruklarımızla gerçekleştiremedikçe) yapılacak bundan daha iyi şey de yoktur.” (Marks’a mektup, 20.1.1845)

Engels’in, bir zaman pratiğine atıldığı askerlik hususundaki bilgisi, onu dost ve düşman gözünde “general”liğe terfi ettirmişti:

“(Yazdığı) makaleler genellikle adım gizlemek isteyen bir generale atfolunuyordu. Amerika’da yapılan bir tahmine göre, bu, General Winfield Scott’un tâ kendisi idi. Bu zat, Amerika’nın en tanınmış generallerinden olup, 1853’te sol Whig (Liberal) Parti tarafından başkanlığa aday gösterilmişti.” (Palmerston Girişi)

“Engels, Sedan Meydan Muharebesinde Fransız ordusunun ezileceğini önceden haber verdi. O zamandan beri aramızda lâkabı general oldu. Kızkardeşim ona general Staff derdi. Bugün bu ismin daha geniş anlamı vardır. Engels, bizim işçi ordumuzun generalidir.” (Eleanor Marks)

Çalışma: Engels’in gençliğinde nasıl ve niçin çalıştığını, örneğin “İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu” adlı eserini yazarken Marks’a gönderdiği şu mektuptan anlayabiliriz:

“Kulaklarımın üstüne kadar İngilizce gazete ve kitaplar içinde gömülüyüm. Oradan, İngiliz proleterlerinin durumu hakkındaki kitabımı çıkarıyorum.”

“İngilizlere işledikleri günahların güzel bir kataloğunu çıkarıyorum.” “Zaten kendiliğinden anlaşılır ki, semerine vuruyorum, fakat maksadım eşeğidir.” (Marks’a mektup, 19.11.1842)

Buradaki “semer” İngiltere ve “eşek” Almanya’dır.

F. Engels, 70 yaşından sonra bile ne ibret alınacak şekilde çalıştığını Kapital üçüncü cildinin Önsözü’nde şöyle anlatır:

“Beni önce ve bilhassa sıkı sıkıya gözetimdeki devamlı zaaf oldu. Bu zaaf beni birçok yıllar yazı işlerimden uzak durmaya mecbur etti. Ve hatta şu anda bile, ancak müstesna hallerde sun’i ışık altında yazmama imkân veriyor. Reddedemeyeceğim başka işler de üstüne eklendi: Marks’a ve kendime ait eserlerden yenilerinin basılması ve eskilerinin tercümesi, dolayısıyla -yeniden etütlere girişmeden yapamayacağım- düzeltmeler, önsözler, tamamlayıcı ilâveler; fakat bilhassa birinci kitabın (Kapital’in) İngilizce tercümesi... Bu basımın metninden ben sorumlu olduğumdan, çok zamanımı alıyor. Son on yıl zarfında uluslararası sosyalist edebiyatının müthiş çoğalışını ve hele Marks’a ve bana ait eserlerin birçok tercümelerini takip eden her insan: çeviricilere faydalı olabilecek kadar bildiğim ve çalışmalarını gözden geçirmek mecburiyetine girdiğim dillerin sınırlı oluşundan dolayı kendimi şanslı saymama elbette hak verecektir. Fakat bu alandaki edebiyatın çoğalması, ancak bizzat ona karşılık düşen uluslararası işçi hareketinin çoğaldığının işaretiydi. Ve bu hal de bana yeni yeni vazifeler dayatıyordu. Genel çalışmalarımızın ilk günlerinden beri, Marks’la benim, çeşitli ülkelerdeki millî sosyalist ve işçi hareketleri arasında aracılık vazifesini kısmen üzerimize almamız gerekmişti. Hareketin bütünündeki genişlemeyle birlikte işimiz de çoğalıyordu. Marks hayatta olduğu sürece -her şeyde olduğu gibi, burada da- işin büyük yükünü üzerine almıştı. Fakat ölümünden sonra, boyuna çoğalan işler artık yalnız benim sırtıma biniyordu. Gerçi, zamanla çeşitli işçi partileri arasında doğrudan doğruya ilişkiler kurulması bir kural haline geldi ve bereket versin gittikçe de geliyor. Ama yine de, teorik çalışmam bakımından isteyebileceğimden daha sık olarak yardımına başvuruluyor. Elli yıldan fazla bir süreden beri harekete faal olarak katılmış benim gibi bir kimse için, bu durumun dayattığı işleri derhal yapmak kaçınılmaz bir vazife oluyor. Tıpkı 16’ncı Yüzyılda olduğu gibi, çalkantılar içindeki çağımızda da: sosyal meselelerde salt teorisyen geçinenler ancak irtica kampında bulunurlar ve bundan dolayı bu baylar, gerçek teorisyenler olmak şöyle dursun, irticanın basit birer meddahından başka bir şey değildirlir.

“Londra’da oturmaklığım yüzünden, parti temaslarımı kışın bilhassa yazışma yoluyla, yazın ise hemen daima şahsen yerine getiriyorum. Bunun yanında, sayısı daima artan memleketlerde ve sayısı daha da çok artan bir sürü yayın organlarıyla hareketin gidişini izlemek mecburiyeti, ara vermeden çalışma gerektiren işleri ancak kışın ve bilhassa senenin ilk üç ayında başarmamı mümkün kılıyor. İnsan yetmiş yaşına girdiği zaman beyin zarlari meş’um ve mukadder bir yavaşlıkla işliyor. Güç bir teorik meselede, eskisi kadar kolayca ve çabucak ara vermelerin üstesinden gelinmiyor. Dolayısıyla da, bazen öyle oluyor ki, bir kış esnasında tamamen bitmemiş olan bir işin büyük bir kısmını, ertesi kış yeniden ele almak gerekiyor.”

Ustalarımız böyle çalıştılar. Ve böyle çalıştıkları için öyle Usta oldular.

Ölüm: Engels, son günlerinde İkinci Enternasyonalin kongrelerine karışmaz; yalnız, öğrencilerine öğüt verirdi. 1893’teki Zürih Kongresi’ne de bir davetli gibi gitmiş ve öyle kalmak istemişti. Fakat o ne müthiş alkış ve yüceltme tufanı idi! Engels o zaman, bütün

dünyada ne kadar tanınıp sevildiğim görmüştü.

Artık gözlerini sükûnetle kapayabilirdi: 5 Ağustos 1895'te Engels, emsalsiz bir parçası olarak geldiği koca tabiata tekrar karışıp gitti. (Cesedi yakılıp, külü Kuzey Denizi'ne savruldu).

Devenir Social yazıyordu:

“İlk safta bulunabilecekken, kendi gönlüyle ikinci safta kalan bir adam öldü. Fikir, onun fikri ölmedi, ayaktadır.” “Büyük işçi ölmüştür. Kudretli ellerinden fırlayan çekiç yerededir. Belki uzun zaman orada kalacaktır. Fakat onun örsünden çıkan silâhlar daima şurada, sağlam ve parlaktır.

“Ne Marks, ne Engels herkesten ziyade ve hiç kimse ile ölçülemeyecek surette hazırladıkları büyük işleri gerçekleştirmiş görmek sevincine eremediler; fakat şayet insanlar, kendi iyilikleri için çalışanların hatıralarını saklamayı bilirlerse, bu iki büyük adam kendi hatıralarının ölmezliğini temin etmişlerdir.”